

mnogim djelima i u općoj svijesti o tvorbi riječi samo zbog tradicije. Ako se već barata pojmom korijen, onda treba jasno odrediti njegovo mjesto u tvorbi. Ako je on isto što i tvorbena osnova, onda je nepotreban, a ako je što drugo, onda treba jasno reći što jest, ocijenivši prije važnost i potrebu te distinkcije. Tek preciznošću pojmova, jasnim razgraničenjem potrebnih kategorija i dosljednošću tvorbenih postupaka učinit ćemo tvorbu i suvremenom lingvističkom znanosti i uspješnim sredstvom u jezičnom obrazovanju.

JEDAN SINTAKTIČKI MODEL [»ŽENA JE ŽENA«]

Vladimir Anić

Iz novinskih tekstova, naslova i televizijskih emisija pribilježili smo više primjera čestog sintaktičkog modela

imenica Q_{nom} + 3. lice gl. *biti* + imenica Q_{nom} .

Čitalac će se sjetiti da je televizija davala dugu seriju pod naslovom *Glumac je glumac*, a jedna emisija imala je naslov *Žena je žena* [kao i Godardov film]. U emisiji za djecu TV Zagreb 31. I. 1974. javio se primjer *konj je konj*, a u novinskim tekstovima *besa je besa* [NIN] i *struktura je struktura* [»Oko«]. Model smo zabilježili i u naslovima *Žena je žena čak i na televiziji* [»Studio«, 8–14. III. 1975] i *Surogati su surogati* [»Start«, 4–18. VI. 1975].

U ovom modelu ista imenica subjekta pojavljuje se kao dio imenskog predikata i beziznimno omogućuje gramatički korektnu rečenicu, sa simetrijom u broju [u jednini i množini]. Ovaj model imaju i drugi jezici, ali nam ilustracije iz njih neće biti potrebne, jer ne stoje u uzročnoj vezi s našim primjerima, koji nam dovoljno pokazuju: u predikatu se ponavlja pojam iz subjekta, ali on nema uvijek isti opseg i sadržaj. Ako kažemo *rat je rat*, onda je to kao da smo rekli »svaki rat je sve ono što svi znamo o ratu«. To znači da subjekat-ski pojam ima v e ć i o p s e g, a predikatski v e ć i s a d r Ź a j. Ako rečenica barata s nama poznatim sadržajem predikatskog pojma, javlja se kao ustaljen sud, učestalo i predvidljiv u sastavnim dijelovima. Po tim svojstvima približava se izreci ili uzrečici. Primjer ustaljenog suda, koji pisac naziva izrekom, nalazimo u romanu »Zimsko ljetovanje« V. Desnice: »Stoički duh dolazio je do izraza u izrekama 'rat je rat' i tome slično.« Naišli smo i na slučaj kad se primjeru pripisuje neponovljivo značenje: »Gost urednik uspio nas je zamoriti i čak ogorčiti. 'Glumac je glumac' kažu, a pritom često misle: glumac je –

narcis« [M. Boglić, Vjesnik 28. I. 1975]. Takvo objašnjenje, sasvim spretno za primjer i prigodu u kojoj je dano, ipak ne objašnjava značenja modela uopće, niti mu je to bila namjera.

Ako razmatramo dalje, zapažamo da je značenje ovako modelirane rečenice određeno kontekstom ili semantikom imenice subjekta i imenskog predikata. Primjer *konj je konj* u spomenutoj emisiji za djecu određen je slikom i kontekstom u značenju »lako je čovjeku kad ima konja« ili »konj će uvijek dobro doći« ili »konj je uvijek konj«. Ali, u kakvoj obrazovnoj emisiji koja bi nas poučila da je inteligencija konja znatna, ali takve vrste da konj ipak ne može, recimo, naučiti povlačiti figure u šahu, imali bismo značenje »konj je samo konj«. To je ona semantika koja nekim imenicama za životinje dodaje depreciativnu i pejorativnu upotrebu.

Znamo da se ovaj model upotrebljava i bez znanja o jeziku, ali da bismo objasnili što nam on pruža, potrebno je, kao uvijek, nešto napora. Primjeri koje imamo, uz primjere kojima model možemo po želji »puniti«, pokazuju nam zanimljivu nijansu. Ako imenica znači čovjeka u ukupnosti njegovih intelektualnih, etičkih i fizičkih mogućnosti, ukazivat će na granice njegovih dometa. Tu bismo mogli izvršiti dopunu sa »samo«, npr.

Čovjek je [samo] čovjek

Žena je [samo] žena

Glumac je [samo] glumac,

tj. uza sve svoje mogućnosti, oni imaju i shvatljivih nedostatnosti i slabosti, pa računajmo s njima i budimo pripravi da ih oprostimo. Međutim, ako imenica znači nešto osamostaljeno od čovjekove prirode, opće ozakonjeno ili jače od njega, ukazivat će na jačinu, postojanost i upotrebljivost toga pojma. Tu bismo mogli izvršiti dopunu sa »uvijek«, npr.

besa je [uvijek] besa ili

riječ je [uvijek] riječ

zakon je [uvijek] zakon

stroj je [uvijek] stroj,

tj. to je nešto što uvijek vrijedi, što treba ili čega se treba držati i što ima nepromjenjivu snagu. Mogli bismo tako, teorijski beskonačno, dodavati da je npr. »elektrika [uvijek] elektrika« prema običnoj svijeći itd.

Ovo je moguće uz općeprihvaćena značenja imenice, nezavisno od konteksta. Zato se ovakvi primjeri modela javljaju u naslovima članaka, emisija i filmova, bez prethodnog konteksta »s lijeve strane« [*Žena je žena, Glumac je glumac*]. I ovdje imenica predikata ima veći sadržaj, a manji opseg od imenica

subjekta. U tom pravcu model ne dopušta dvosmislenosti i donekle predstavlja poseban slučaj kad je imenički pojam potpuno određen svojom semantikom: upr. *Surogati su surogati* s jedinom realnom mogućom dopunom »samo«.

Ako imenicu ne upotrijebimo u općeprihvaćenom značenju, nego u situacijama metaforičkog ili metonimijskog karaktera, rečenicom ćemo ukazati na prednosti: npr. ako ne mislimo mozak kao organ čovjeka ili životinje ili kao narudžbu u restoranu, nego kao »pamet« ili »um«, a pod *žena* mislimo »domaćica«, imamo samo jednu dopunu *mozak je [uvijek] mozak, žena je [uvijek] žena*. Ovdje smo imeničkom pojmu u obje funkcije smanjili opseg, ali smo mu dali poseban sadržaj. Isto će biti kad pojam tim putem uđe u kakvu terminologiju, kad, npr., pod čovjek mislimo »čovjekova intuicija« ili »čovjekova invencija«, u onakvom značenju kakvo ima u organizacijskim, političkim i vojnim naukama pod »faktor čovjek«: *čovjek je [uvijek] čovjek*. Dalje: *kapa je [uvijek] kapa*, tj. taj dio te i te naprave ili stroja nezamjenjiv je u svojoj funkciji itd.

Drugačije je ako ovako modeliranu rečenicu smještamo u kontekste s različitim sadržajima – tada ćemo i njoj dati različite sadržaje. To se pokazalo na primjeru *konj je konj*, a slično bi bilo i sa dijelovima tijela [protivno od čovjeka u njegovoj ukupnosti]: *ruka je [uvijek] ruka* može nam poslužiti da kratko naznačimo ljepotu i solidnost ručnog rada pred industrijskim oblikovanjem predmeta, ali i slaboću ruke pred snagom stroja – *ruka je [samo] ruka*. Jednako bi bilo u sportskoj frazeologiji sa *noga je [uvijek] noga* i *glava je [uvijek] glava* – lopta se najjače udara nogom, a glavom se postižu udarci kakvi se ne mogu postići drugim dijelovima tijela; ali i *noga je [samo] noga* i *glava je [samo] glava*, jer smatramo da se nogom i glavom ne može izraditi preciznost i raznovrsnost kombinacija kao rukom [»nabacio mu je kao rukom«].

Kontekst može utjecati i kad se model puni drugim vrstama riječi, ali opet zavisno od značenja pojma. Zato će kontekst biti vrlo važan kad simbol ima malu preciznost. Kad kažemo »plavo«, »težak« ili »visok« tek kontekst kaže na koje određeno plavo mislimo, na koju težinu ili visinu, pa možemo pretpostaviti ravnopravno i jednu i drugu dopunu: *plavo je [uvijek] plavo* [npr. uvijek je zahvalna i prikladna boja odjeće] i *plavo je [samo] plavo* [npr. ipak je suviše neobavezno prema protokolarnom crnom]. Zavisne od konteksta ostaju i one zamjenice koje mogu doći u predikat i ispuniti se stvarnim značenjem: *ja sam [uvijek] [samo] ja, on je [uvijek] [samo] on*. Ali, brojevi – po svojoj prirodi precizni – dopunjali bi se predvidljivom dopunom sa »uvijek«: *pet je [uvijek] pet, sto je [uvijek] sto*, a drugačiju dopunu dali bi tek posebno smišljeni konteksti.

Kako smo rekli, u svim primjerima ovoga modela – dovoljno opremljenima kontekstom ili uz odgovarajuću semantiku imenice – izriču se sudovi. Time i završava njegov logički domet. Ovim modelom ne može se izreći valjana definicija, jer ona u njemu ostaje zatvorena. Naš primjer iz novina za kulturu »Okolo« pokazuje upravo razumijevanje toga. Jedan autor, nezadovoljan time kako se definira pojam »struktura«, zaključuje nakon razmatranja da je to »upravo kao kad bismo rekli *struktura je struktura*«.

Ovaj model ostvaruje se, dakle, u krugu općeprihvaćenog značenja imenice [kad je podesniji da se pojavi u naslovima] ili u zavisnosti od konteksta. Njegovoj upotrebi pogoduju sva ostvarenja razgovornih i dijaloških oblika u jeziku koji mu pripravlja dovoljno konteksta, obično feljtoni i kolokvijalno intonirani komentari, kao i tekstovi koji stilski podnose uzrečicu i njoj slične frazeološke oblike. Tekstovi akata, udžbenika, informacija i stručnih i književnih djela bez dijaloga nisu pravo mjesto za naš model. [Tome govori u prilog što ga nema u romanu »Povratak Filipa Latinovicza«, kako pokazuje kompjutorska konkordancija koju su izradili Ž. Bujas i M. Moguš.]

Terminologijom generativne gramatike može se reći da ovaj model ima dubinsku strukturu rečenice kao svaka rečenica s imenskim predikatom, a ista imenica na mjestu subjekta i imenskog predikata javlja se u površinskoj strukturi. U tim odnosima ovaj model daje otvorenu mogućnost za spontanu stvaralačku igru sa sadržajem i opsegom pojmova. Ovisan o kontekstu, i stilski određen u žanru, ne podliježe naknadnim rutinskim zahvatima u tekst. Uvijek »autorski«, prirodan, jednostavan i ritmičan, on pridonosi lakšem i spontanim prenošenju suda i razmjeni sudova između govornika.

O PREUZIMANJU GRČKOGA *ch* (χ)

Vladimir Loknar

Naši pravopisi govore da se grčko *ch* (χ) piše i izgovara kao naše *h*, a usput se dodaje da su se neke riječi uobičajile i sa *k*. Pri tome se navode samo dvije-tri riječi sa *k*.¹

Pravilo je posve jednostavno i jasno, ali samo u prvom, načelnom dijelu. Nema problema ni kad naidemo na »neke« riječi u kojih se umjesto grčkoga *ch* uobičajilo pisati *k*. Nesporazum nastupa tek onda kad naidemo na iste riječi upotrijebljene dvojako. nerijetko u istom tekstu i od istog pisca (i lektora). Dakako, nesporazum je to veći kad se u takvu pisanju ističu, ali i razilaze, i tzv. uzorni tekstovi.

Pogledajmo malo u takve tekstove da vidimo u kojem se liku javljaju »neke« riječi koje su se uobičajile sa *k*. Uzmimo, na primjer, samo *chrónos* (vrijeme) i *cholē* (žuč) koje se podjednako javljaju u riječima što pripadaju i općem i stručnom hrvatskom književnom jeziku.

U Klaićevu *Velikom rječniku stranih riječi*² *anahronizam* se upućuje na *anakronizam*, uz *asinkron* bilježi se i *asinhron*, *dijakronija* se upućuje na *dijahroniju*, *sinkronija* na *sinhroniju* i sl. Uz riječi *kroničan*, *kronika*, *kronograf* itd. spominje se i lik sa *h*. Sa *cholē* nalazimo *holē*, *holecistitis*, *holelitijaza*, *holesterin* i sl., ali i *kolera*, *koleričan*, *kolerik* i sl. Ni uz jedne ne navode se oprečni likovi. Bilježe se samo uz *melankolija* i izvedenice.

U *Enciklopedijskom rječniku lingvističkih naziva* R. Simeona³ donosi se *asinkron*, *asinkroničan*, *asinkronija*, *asinkronijski*, a dodaje samo *asinhron*. Pod *D* nalazimo *dijakron*, *dijakronija* i *dijakronijski* uz desetak kombinacija, ali samo jednom, i to manje istaknuto, i *dijahronički*. Dalje nalazimo *kron* i *krona*, *kronem* itd. *Sinhron* se upućuje na *sinkron*, i, uz više riječi sa *k*, spominju se i *sinhroničnost* (»svojstvo onoga što je sinkronično«), *sinhronija*, *sinhronizacija*, *sinhronizam*, ali samo *sinkronizirati!* Značajno je da su obradene samo natuknice sa *k* i da se u Indeksu (str. 803) javljaju samo likovi sa *k*.

Dapčev *Tehnički rječnik*⁴ ima *kronaksija*, *kronično*, *kronika*, *kronološki*, *kronometar*, zatim više riječi sa *sinhro-*, uz nekoliko sa *sinkro-*.

U *Leksikonu JLZ*⁵ nalazimo natuknice *anakronizam*, *asinhron* i *dijakronija*. Uz posljednju stoji: »usp. sinkronija«, ali tamo samo *sinhronija* (!) i još osam

¹ D. Boranić, *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 10. izd., Zagreb, 1951, str. 40; *Pravopis hrvatskosrpskoga jezika s pravopisnim rječnikom*, Zagreb – Novi Sad, 1960, str. 136.

² Bratoljub Klaić, *Veliki rječnik stranih riječi, izraza i kratica*, Zagreb, 1968.

³ Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb, 1969.

⁴ Vlatko Dabac, *Tehnički rječnik*, 2. dio, Zagreb, 1969.

⁵ *Leksikon Jugoslavenskog leksikografskog zavoda*, Zagreb, 1974.